

1972-01-01

ปรัชญาประวัติศาสตร์

สืบแสง พรหมบุญ

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/cujss>

Part of the [Social and Behavioral Sciences Commons](#)

Recommended Citation

พรหมบุญ, สืบแสง (1972) "ปรัชญาประวัติศาสตร์," *Journal of Social Sciences*: Vol. 9: Iss. 4, Article 2.

Available at: <https://digital.car.chula.ac.th/cujss/vol9/iss4/2>

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Social Sciences by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

Chulalongkorn Journal Online

Office of Academic Resources

Chulalongkorn University

Article Information:

To cite this document: สืบแสง พรหมบุญ. (1972). ปรัชญาประวัติศาสตร์.
Faculty of Political Science (JSS), 9(4), 1-7.

Date received:

Date revised:

Date accepted:

License and Terms:

This is an Open Access article under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>). Please note that the reuse, redistribution and reproduction in particular requires that the authors and source are credited.

ปรัชญาประวัติศาสตร์

สืบแสง พรหมบุญ

ชีวิตมนุษย์จะไร้ความหมายและวันเวลาจะผ่านไปอย่างไรจุดหมายไม่ต่างอะไรกับโคกระบือในทุ่งนา ถ้ามนุษย์ไม่ทราบความเป็นมาและวิวัฒนาการในอดีตของตน ฉะนั้นจึงมีผู้กล่าวว่ามนุษย์คือ “สัตว์ประวัติศาสตร์” เพราะมนุษย์ มีสามัญสำนึกที่พยายามจะบันทึกประสบการณ์ของตนอยู่เสมอ และความพยายามดังกล่าว เป็นรากฐานสำคัญ ที่ก่อให้เกิดวิชา “ประวัติศาสตร์” ซึ่งเป็นรากฐานการศึกษาทางก้านวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ในปัจจุบัน ประสบการณ์ของมนุษย์นั้นนอกจากจะเป็นความรู้ที่สำคัญยิ่งยวดแล้ว ยังเป็นบทเรียน ที่มีค่าต่อ มนุษย์ในสังคม ช่วยให้สังคมมนุษย์มีวิวัฒนาการ ตามแนวทางอันเหมาะสม และ ยังช่วย รักษาความ ต่อเนื่อง (Continuity) ระหว่างอดีต ปัจจุบันและอนาคต ประวัติศาสตร์มีจุดเริ่มต้นจากการที่มนุษย์ตระหนัก ถึงความสำคัญ ของความ ต่อเนื่องในความเป็นมาของตน และของเหตุ การณ์ที่เกิด

ขึ้นกับตน ประวัติศาสตร์จึงเป็นผลผลิตที่เกิดจากธรรมชาติและวิวัฒนาการของมนุษย์ ประวัติศาสตร์กับมนุษยชาติ จึงเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ ฉะนั้นมนุษย์ทุกคนมีสิทธิและเสรีภาพที่จะเรียนรู้เรื่องอดีตตามความเป็นจริงเพื่อการดำเนิน ชีวิตในปัจจุบัน และอนาคตจะเป็นไปตามแนวทางที่ถูกตองมากที่สุด ถ้าพิจารณาในมุมกลับการที่โลกและมนุษย์ต้องประสบปัญหายิ่งยากมากขึ้นในปัจจุบัน อาจจะมีสาเหตุหนึ่ง จากการ ที่มนุษย์ ส่วนมาก ไม่ให้ความสนใจแก่ประวัติศาสตร์เท่าที่ควร การศึกษาประวัติศาสตร์ นอกจากจะช่วยแก้ไขหรือบรรเทาความผิดพลาดของมนุษย์แล้ว ยังช่วยปลูกฝังนิสัยที่มีระเบียบวินัย และฝึกสติปัญญาได้คิพอ ๆ กับศาสตร์แขนงอื่น รัฐบุรุษที่สนใจศึกษาและเข้าใจประวัติศาสตร์จะสามารถเผชิญวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างสุขุม และสามารถคิดมาตรการขึ้นแก้ไขได้อย่างมีเหตุผลและมีประสิทธิภาพ อย่างน้อยที่สุดการศึกษา

ประวัติศาสตร์จะช่วยสร้างความสามารถในการแสดงความคิดวิพากษ์วิจารณ์ ความยึดมั่นในความจริงและจินตนาการสร้างสรรค์ ซึ่งล้วนเป็นคุณสมบัติที่มนุษย์ในสังคมปัจจุบันต้องการมากที่สุด ในการศึกษาประวัติศาสตร์นั้นปัจจัยสำคัญเบื้องต้นประการหนึ่งที่สำคัญต้องมีคือความอยากรู้อยากเห็น (Curiosity) และการตระหนักในความจริงว่า ประวัติศาสตร์มีขอบข่ายกว้างขวางและลึกลับ ฉะนั้นการศึกษากันคว่าจะต้องกระทำด้วยความระมัดระวัง

การเขียนประวัติศาสตร์ เป็นอาชีพที่ทรงเกียรติ และเป็นศิลปะที่เจริญสูงสุด ตั้งแต่สมัยโบราณ ชื่อเสียงของ Herodotus, Thucydides, Polybius, St. Augustine, Ranke, Herder, Karl Marx, Collingwood, Toynbee ฯลฯ ในฐานะที่มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์เป็นประจักษ์พยานที่แสดงให้เห็นว่าปราชญ์ในยุคสมัยต่าง ๆ ให้ความสนใจประวัติศาสตร์เพียงใด บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะอธิบายและทำความเข้าใจ กับความ คิดเห็น เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของปราชญ์เมธีคนสำคัญๆ หรือนัยหนึ่ง “ปรัชญา” ของ “ประวัติศาสตร์” เท่าที่จะทำได้ในเวลาอันจำกัด

ความึกเห็น หรือ “ปรัชญา” ของนักปราชญ์เกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่มุ่งหมายที่จะอธิบายถึงลักษณะ และ ความ สำคัญ

ของประวัติศาสตร์ ตลอดจนวิธีการวิเคราะห์การตั้งข้อสมมุติฐาน การประเมินค่าความสำคัญของกระบวนการทางประวัติศาสตร์ เพื่อให้ความพยายามในการแสวงหาความหมายและคุณค่า ของวิถีมนุษย์เป็นไป อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามปราชญ์ได้ถกเถียงกันมานาน และไม่อาจจะลงความเห็นเป็นที่ยุติได้ว่าปรัชญาประวัติศาสตร์คืออะไรและมีขอบเขตเพียงใด ปราชญ์แต่ละท่านต่างก็มีความเห็นที่ แตกต่างกัน ทั้งในด้าน หลักการ สำคัญ และรายละเอียด จึงเป็นการยากที่จะหาข้อสรุปจากความ ึกเห็น ที่มี ลักษณะเป็นนามธรรม (abstract) เหล่านี้ โดยทั่ว ๆ ไป ปรัชญาประวัติศาสตร์แบ่งออกได้เป็น 2 แขนงใหญ่ๆ ด้วยกันคือ **ปรัชญาประวัติศาสตร์ทฤษฎี** (Speculative Philosophy of History) และ **ปรัชญาประวัติศาสตร์วิเคราะห์** (Analytical Philosophy of History)

ปรัชญาประวัติศาสตร์ทฤษฎี

ปรัชญาประวัติศาสตร์แขนงนี้มุ่งศึกษาและสร้างทฤษฎีประวัติศาสตร์ กล่าวคือมุ่งศึกษาความหมาย หรือความ สำคัญ ของเหตุการณ์หรือลักษณะทั่ว ๆ ไปของกระบวนการทางประวัติศาสตร์ (historical process) แขนงนี้ มีประวัติ ก่อนชาง ยาวนาน เป็นพิเศษ กล่าวคือตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 5 ถึงคริสต์ศ-

วรรษที่ 19 การเขียนประวัติศาสตร์ในสมัยกรีกและโรมันก่อนระยะเวลาดังกล่าว ไม่อาจนับได้ว่ามีปรัชญา ประวัติศาสตร์ เป็นรากฐานทางความคิดแต่อย่างใด ส่วนมากมีแต่แนวความคิดและวิธีการเขียน ที่แตกต่างกันเท่านั้น **ปรัชญาประวัติศาสตร์ทฤษฎี** เริ่มขึ้น อย่างจริงจังเมื่อ St. Augustine (ค.ศ. 354-430) แสดงความเชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้กำหนดประวัติศาสตร์ให้แก่มนุษยชาติ (Divine Providence) และเนื่องจากพระเจ้า ทรงวางแผนการณ์อย่างเดียวกับชนทุกชาติและภาษา ประวัติศาสตร์ของมนุษย์จึงมีลักษณะเป็น **"สากล"** (universal) หรือที่รู้จักกันในชื่อ universal history หลักความคิดของ St. Augustine ดังกล่าวนี้อิทธิพลต่อ การเขียน และการศึกษา ประวัติศาสตร์ถึงพันปีเศษ ในศตวรรษที่ 18 และศตวรรษที่ 19 มีทฤษฎีปรัชญาประวัติศาสตร์ใหม่เกิดขึ้นหลายทฤษฎี ซึ่งล้วนแต่ครองความเห็นและมีหลักการขัดแย้งกับทฤษฎีของ St. Augustine ทฤษฎีเหล่านี้เช่น Positivism Historicism, German Idealism เกิดขึ้นจากขบวนการที่มุ่งหมาย **ประวัติศาสตร์** ออกจาก **เทววิทยา** หรือนัยหนึ่งประกาศความเป็นอิสระของประวัติศาสตร์ ว่าเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นอย่างมีเหตุผลผลจากการกระทำและผลงานของมนุษย์ มนุษย์มีอิสระที่จะศึกษาประวัติศาสตร์

ตามความคิดเห็นของคน Voltaire, Hume, และ Gibbon ต่างแสดงความเห็นคัดค้านทฤษฎีของ St. Augustine อย่างจริงจัง Vico เป็นปราชญ์ที่มีชื่อเสียงอีกผู้หนึ่ง ของศตวรรษที่ 18 ที่แสดงความเห็นในเรื่องนี้ไว้อย่างน่าสนใจ ในหนังสือ New Science (Scienza nuova) Vico วิเคราะห์ความจริงและความเสื่อมของสังคมและเสนอทฤษฎี **"วัฏจักรประวัติศาสตร์"** (Cycles of history) ขึ้น ด้วยการอธิบายว่า ชาติและสถาบันทางสังคมมีวิวัฒนาการเป็น 3 ยุคด้วยกันคือ ยุคเทววิทยา (The age of gods) ยุคมหาบุรุษ (The age of heroes) และยุคมนุษยชาติ (The age of men) เขาเชื่อว่าประวัติศาสตร์เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นสืบ ต่อเนื่องกันในรูปแบบของความเจริญและความเสื่อม นอกจากนี้ Vico ยังเน้นความแตกต่างระหว่าง **ประวัติศาสตร์** กับ **วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ** โดยอธิบายว่าในขณะที่วิทยาศาสตร์ศึกษาธรรมชาติและสิ่งแวดลอมที่มนุษย์มิได้เป็นผู้สร้าง แต่ประวัติศาสตร์ศึกษาสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยความสามารถของตน ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์อาจจะเรียนรู้ได้

ทั้ง Herder, Kant, และ Hegel ต่างไม่เห็นด้วยกับ ความคิดที่ว่าพระเจ้า เป็นผู้กำหนดประวัติศาสตร์ Herder (1744-1803) ปราชญ์เยอรมัน ซึ่งเป็นผู้วางรากฐานปรัชญา

ประวัติศาสตร์สมัยใหม่ด้วยผู้หนึ่ง เชื่อว่าจิตใจมนุษย์และสิ่ง แวกล้อมสร้าง ประวัติศาสตร์ขึ้น ฉะนั้นการที่มนุษย์จะเข้าใจตนเองได้ก็ต้องศึกษาพฤติกรรมและผลงานของคนที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ Kant (1724-1803) เชื่อว่าจุดมุ่งหมายสูงสุด ของประวัติศาสตร์ คือ การที่มนุษย์รู้จักใช้เหตุผลอันเป็นความสามารถสูงสุดของมนุษย์ ซึ่งจะช่วยสร้างสันติสุขให้แก่มนุษยชาติ ส่วน Hegel เห็นว่าอำนาจที่เกิดขึ้นภายในจิตใจมนุษย์สร้างประวัติศาสตร์และสร้างสังคมมนุษย์ที่มีเสรีภาพอันสมบูรณ์ อันเป็นความหวังอันสูงสุดของมนุษย์ Marx มีความเชื่อว่าจะต้องมองมนุษย์ในฐานะเป็น "สัตว์สังคม" (social animal) ซึ่งมีปฏิกริยาต่อสภาพแวดล้อมทางสังคมและธรรมชาติอยู่เสมอ ซึ่งความคิดของ Marx ดังกล่าว แสดงให้เห็นอิทธิพลของ Hegel ในเรื่อง "การสืบทอดเนื่องกันของระบบวัฒนธรรม" และหลักความคิดของ Malthus เรื่อง "การคั่นร่นเพื่อความอยู่รอด" Marx เชื่อว่าสาเหตุสำคัญ ของการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์เกิดจากพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์และการเปลี่ยนแปลงนี้จะสิ้นสุดลงเมื่อการต่อสู้ระหว่างชนชั้นหมดสิ้นไป ด้วยชัยชนะของชนชั้นกรรมกร และสังคมไม่มีชนชั้นอีกต่อไป

ปราชญ์คนอื่น เช่น Comte, Mencer และ Toynbee พยายามที่จะทำให้ประวัติศาสตร์มีความเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น ด้วย การนำวิธีการ แบบวิทยาศาสตร์มาใช้ ในการเขียนประวัติศาสตร์ Comte เชื่อว่าศาสตร์ทั้งหลายมีวิวัฒนาการต่อเนื่องกันเป็น 3 ชั้นด้วยกันคือ จากยุคเทววิทยาสู่ยุคอภิปรัชญา และยุควิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นยุคสุดท้ายที่ศาสตร์ทั้งหลายมีระบบและระเบียบแน่นอน ความคิดเห็นของ Comte ต่างกับ Hegel ในทัศนะที่ว่า ในขณะที่ Hegel เชื่อว่าวัฒนธรรมที่เสื่อมไปแล้วมีอิทธิพลต่อการเกิดวัฒนธรรมใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นจากเจตจำนงค์ใหม่ Comte กลับมองในทัศนะว่าสังคม ย่อมเกิดขึ้นใหม่ ต่อเนื่องกัน เนื่องจากความเข้าใจและความสามารถในการควบคุมธรรมชาติและกิจกรรมของมนุษย์มีมากขึ้น นอกจากนี้ Comte ยังเชื่อว่าวิทยาศาสตร์ได้ช่วยให้จิตใจมนุษย์ หลุดออกจากอาณัติของเทววิทยาและอภิปรัชญาโดยสิ้นเชิง Spencer มีความเห็นคล้ายคลึงกับ Comte และเชื่อว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่สมบูรณ์มีความหมายต่อสังคมมนุษย์มากกว่าแผ่นดินสวรรค์ (Kingdom of God) Spencer มองสังคมมนุษย์ในทัศนะที่เหมือนกับเป็นเครื่องยนต์กลไก สำหรับ Toynbee ใช้วิธีการสังเกตและเปรียบเทียบ

(empirical method) วิวัฒนาการของวัฒนธรรมต่าง ๆ และสรุปว่าวัฒนธรรมแต่ละชนิกจะเจริญอยู่เรื่อยไป ครอบคลุมเท่าที่ สามารถตอบสนองการ ทำหายที่เกิดขึ้น ต่อเนื่องกันได้ และจะเสื่อมถ้าไม่สามารถตอบสนองได้

กล่าวโดยสรุปแล้ว จะเห็นว่าปรัชญาประวัติศาสตร์ทฤษฎี มีความ มุ่งหมาย ที่จะค้นหาแบบ แผน หรือ ระบบ ของวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ลักษณะของการเปลี่ยนแปลง ตลอดจนคุณค่า จุดมุ่งหมายและความหมายของประวัติศาสตร์

ปรัชญาประวัติศาสตร์วิเคราะห์

ปรัชญาประวัติศาสตร์แขนงนี้เริ่มมีวิวัฒนาการอย่างแท้จริงเพียงประมาณ 100 ปีเศษ เป็นปรัชญาที่มุ่งวิเคราะห์การเขียนประวัติศาสตร์ในคำเหตุผล ทศนคติและรากฐานความรู้ของนักประวัติศาสตร์ คุณลักษณะเฉพาะและความในวิชาประวัติศาสตร์

ในศตวรรษที่ 19 หลักความคิดของ Kant ปราชญ์ผู้มีชื่อเสียงชาวเยอรมันซึ่งเห็นการใช้เหตุผลกระตุ้น ความสนใจในการวิเคราะห์ความรู้และในวิธีการแบบวิทยาศาสตร์มากขึ้น Niebuhr และ Ranke เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการ วางรากฐาน ปรัชญาแขนงนี้ ทั้ง Niebuhr และ Ranke นำทั้งตรรกวิทยาและวิธีการทาง วิทยาศาสตร์ ธรรมชาติ มาประ-

ยุกต์ใช้กับประวัติศาสตร์มากขึ้น การนำเอาวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ทำให้ปราชญ์บางคนพยายามอธิบาย ความคล้ายคลึงกัน ระหว่างประวัติศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ในขณะที่ปราชญ์อื่นๆ บางรายโต้แย้งว่าประวัติศาสตร์แตกต่างจากวิทยาศาสตร์ แม้จะนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ก็ตาม Windelband เป็นคนหนึ่ง ที่อธิบายให้ เห็นความ แตกต่าง ดังกล่าวระหว่างศาสตร์ทั้งสองประเภทว่า ประวัติศาสตร์มุ่งเสนอข้อเท็จจริง ที่มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ (unique) และมีความสำคัญที่สุดในขณะที่วิทยาศาสตร์มุ่งเสนอข้อเท็จจริงทั่วไป Dilthey (1833-1911) ปราชญ์ผู้มีชื่อเสียงอีกผู้หนึ่งในแขนงปรัชญาประวัติศาสตร์วิเคราะห์อธิบายว่าวิทยาศาสตร์เป็นศาสตร์ที่หนักไปในทางวัตถุ ในขณะที่การศึกษาประวัติศาสตร์มีความเกี่ยวพัน กับจิตใจ และ ความรู้สึก นึกคิดของมนุษย์ นักประวัติศาสตร์จะเข้าใจประวัติศาสตร์ได้ก็ขึ้นถ้ามีความรู้สึกเหมือนมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ด้วย Rickert กล่าวเสริมว่าประวัติศาสตร์มิได้มุ่งแต่เพียงการเสนอข้อเท็จจริงเท่านั้น ยังต้อง เลือกสรรสิ่ง ที่มีคุณค่า ต่อมนุษย์ อีกด้วย Groce (1866-1942) มีความเห็นว่าประวัติศาสตร์คือการสร้างประสบการณ์ในอดีตขึ้นมาใหม่ตามความคิดของนักประวัติศาสตร์ปัจจุบัน อดีตโดยตัวของ มันเอง ไม่มี ความหมาย อะไร

นักประวัติศาสตร์ เป็นผู้เลือกสรร และประเมินค่าของประสบการณ์ในอดีตเหล่านั้น อดีตที่จะเป็นประวัติศาสตร์ จะต้องเป็นประโยชน์ต่อยุคปัจจุบันเท่านั้น Groce ถึงกับแสดงทัศนะอย่างมั่นใจว่า “ประวัติศาสตร์ทุกแขนงคือประวัติศาสตร์ปัจจุบัน” (all history is contemporary history) Collingwood มีความเห็นทำนองเดียวกับ Groce และเสริมว่าประวัติศาสตร์ โดยเนื้อแท้แล้ว คือ ประวัติศาสตร์ความคิดของมนุษย์ ฉะนั้นตามความคิดของ Collingwood “ประวัติศาสตร์คือปรัชญา และปรัชญาคือประวัติศาสตร์” นอกจากนี้ Collingwood ยังมีความเห็นว่านักประวัติศาสตร์ควรมุ่งศึกษากันกว่าวิชาการ และจุดมุ่งหมายของประวัติศาสตร์อย่างจริงจัง

กล่าวโดยสรุปแล้ว นักประวัติศาสตร์แขนงนี้พยายามอธิบาย และแสวงหาความเข้าใจและ ชอบเชคของ บัญหาทาง ประวัติศาสตร์ ในประเด็นสำคัญ ๆ 3 ประการด้วยกัน *ประการแรก* การตีความและอธิบายความประวัติศาสตร์ควรจะทำในลักษณะใด เป็นที่ถกเถียงกันมากกว่า ควรจะสร้าง กฎเกณฑ์แบบวิทยาศาสตร์หรือไม่ บางคนไม่เห็นด้วยเพราะมีความเห็นว่า ประวัติศาสตร์มีความเป็นเอกลักษณ์ของตนเองและไม่เคยซ้ำรอยในลักษณะ

เดิม จึงไม่อาจตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นได้ *ประการที่สอง* เป็นที่ถกเถียงกันมากกว่า แต่ละบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “*มหาบุรุษ*” มีบทบาทต่อประวัติศาสตร์เพียงใด การศึกษาประวัติศาสตร์จากเหตุการณ์ใหม่ ๆ ที่สำคัญ เช่น สงคราม ชัยชนะ ความพ่ายแพ้ รูปแบบการปกครอง ฯลฯ หรือจากบทบาทของมนุษย์ในสังคม *ประการที่สาม* เป็นที่ถกเถียงกันมากกว่า เจตจำนงค์ของประวัติศาสตร์ควรเป็นเช่นไร นอกจากจะมุ่งเสนอ “*ความจริง*” แล้ว ควรจะเน้นในเรื่อง “*คุณค่า*” หรือไม่

แม้ว่าปรัชญาประวัติศาสตร์ทั้งสองสาขาจะปรากฏว่าความคิดเห็น ของนักปราชญ์ทั้งหลายจะต่างทัศนะ และยากจะหาข้อสรุปได้ก็จริง อย่างน้อย ๆ เป็นการแสดงให้เห็นความจริงข้อหนึ่งว่าประวัติศาสตร์ มีขอบข่ายที่กว้างและล้าลึกเกินกว่าที่จะสรุปได้ง่าย ๆ และแสดงให้เห็นความสำคัญของประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็น “*ทุกสิ่งที่เราารู้เกี่ยวกับทุกสิ่งที่มีมนุษย์ได้ทำ หรือได้คิด หรือได้หวัง หรือได้รู้สึก*” (ตามคำกล่าวของศาสตราจารย์ เจมส์ ฮาร์วีย์ โรบินสัน) เพราะทุกสิ่งที่มีมนุษย์ได้ทำ ได้คิด ได้หวัง และได้รู้สึกนั้นย่อมแตกต่างกันโดยธรรมชาติของตัวมนุษย์เอง.

บรรณานุกรม

- Boardman, Fon W., jr. *History and Historians*. New York : Henry Z. Walck, 1965
- Burckhardt, J. *Reflections on History*. London: George Allon Unwin, 1950
- Carr, E. H. *What is History*. London: Cox Wyman, 1971. (First published by Macmillan, 1961)
- Danto, A.C. *Analytical Philosophy of History*. London: Cambridge U. Press, 1968
- Galbraith, V.H. *An Introduction to the Study of History*, London: C.A. Watts, 1964
- Gottschalk, L. *Understanding History*, New York : Alfred A. Knopf, 1956
- Hegel, G.W.F. *The Philosophy of History*. New York: The Colonial Press, 1900
- Meyerhoff, Hons., ed. *The Philosophy of History in Our Time*. New York: Doubleday, 1959
- Nadel, G.H., ed. *Studies in The Philosophy of History* New York: Harper & Row, 1965
- Thomson, D. *The Aims of History* London: Thames & Hudson, 1969